

СЛІДЧІ ТА ІНШІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ: ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ

Розглянуто слідчі та процесуальні дії для визначення ознак, що характеризують кожну з них як окрему й самостійну дію. Проаналізовано позиції вчених-процесуалістів і криміналістів стосовно ролі кожної з цих дій. Визначено конкретні ознаки, що відрізняють процесуальні дії від слідчих.

Ключові слова: слідчий; процесуальні дії; слідчі дії; докази; ознаки.

Рассмотрены следственные и процессуальные действия для определения признаков, характеризующих каждую из них как отдельное и самостоятельное действие. Проанализированы позиции ученых-процессуалистов и криминалистов о значении каждого из этих действий. Определены конкретные признаки, отличающие процессуальные действия от следственных.

Ключевые слова: следователь; процессуальные действия; следственные действия; доказательства; признаки.

Consequences and judicial actions are considered for the decision of signs each characterized them as separate and independent action. Positions of scientists and criminal lawyers are analysed about the value of each of these actions. Concrete signs distinguishing judicial actions from consequences ones are certain.

Keywords: investigator; judicial actions; consequences action; proofs; signs.

Діяльність органів досудового слідства й дізнання щодо розслідування злочинів передбачає різноманітні дії, що врегульовані кримінально-процесуальним законом. У зв'язку з цим, їх називають процесуальними. Незалежно від їх безпосередніх завдань, ці дії загалом спрямовані на забезпечення повного, усебічного й об'єктивного розслідування обставин учиненого суспільно небезпечного діяння. Активний пошуковий характер процесу розслідування, що пов'язаний зі збиранням, перевіркою, оцінюванням і використанням доказів, зумовлює виконання слідчим комплексу процесуальних дій [1, с. 4]. У науковій літературі такі дії можуть мати різну назву, зокрема: “слідчі дії”, “процесуальні дії”, “інші процесуальні дії”, однак усі вони мають єдине спрямування – виконання завдань кримінального судочинства. Ці поняття, на перший погляд, схожі між собою, проте детальний аналіз виявляє низку відмінних рис.

Питанням вивчення слідчих і процесуальних дій присвятили низку робіт учені-процесуалісти і криміналісти: І. Є. Биховський, І. Ф. Герасимов, В. П. Гончаренко, М. П. Гутерман, В. С. Кузьмічов, Є. Ф. Куцова, І. М. Лузгін, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, М. А. Чельцов, С. О. Шейфер, В. П. Шибіко та ін.

Однак науковці ще й досі не визначили чітку теоретичну концепцію щодо розмежування дій, що здійснюють органи, які ведуть провадження у кримінальній справі. Слідчим діям приділено більше уваги законодавця, зокрема, надано їх вичерпний перелік, детально регламентовано порядок їх проведення тощо. Водночас не цілком зрозуміло, які дії належать до процесуальних і який порядок їх проведення тощо. Пріоритетне значення під час доказування у кримінальному процесі відводять саме слідчим діям, натомість іншим процесуальним діям як способам доказування необґрунтовано приділяють другорядну роль.

З огляду на зазначене, метою цієї статті є дослідження слідчих і процесуальних дій, визначення на підставі цього спільних ознак та відмінностей, ознак, що характеризують кожен з них як окремий та самостійний елемент кримінально-процесуальної діяльності.

Діяльність слідчого у процесі розслідування злочинів передбачає нерозривне поєднання всіх різновидів дій, узгоджених у межах системи, що спрямована на виконання завдань кримінального судочинства [2, с. 347].

Під час розслідування злочину слідчий здійснює: 1) процесуальні дії – усі передбачені кримінально-процесуальним законодавством заходи; 2) слідчі дії, що виконують функції збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів; 3) розшукові заходи; 4) організаційні заходи, що спрямовані на забезпечення проведення процесуальних, слідчих і розшукових дій [3, с. 7–8].

Слідчі дії посідають у структурі діяльності слідчого особливе місце, оскільки саме через їх провадження відбувається збирання, перевірка та оцінювання доказової інформації. Є всі підстави стверджувати, що інші процесуальні акти, які здійснює слідчий під час досудового слідства, безпосередньо не спрямовані на здійснення функцій доказування, а створюють необхідні умови для провадження основних слідчих дій, пов'язаних з отриманням доказової інформації [2, с. 347].

На думку таких учених, як М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко, процес збирання доказів не зводиться лише до проведення слідчих і судових дій. Прихильники такої позиції серед способів збирання доказів та їх процесуальних джерел на один рівень зі слідчими діями виносять провадження процесуальних дій [4, с. 119].

Дослідники В. І. Галаган, О. І. Галаган і Ж. В. Удовенко до засобів доказування відносять такі дії процесуального та непроцесуального характеру: 1) процесуальні дії; 2) слідчі дії; 3) непроцесуальні дії; 4) оперативно-розшукові дії; 5) розшукові дії [5, с. 114, 116].

Одержання та перевірку доказів здебільшого здійснюють шляхом проведення слідчих дій, проте існує певна кількість процесуальних дій, що також спрямовані на одержання та перевірку доказів у справі. Для прикладу, витребування характеристики з місця проживання, навчання або роботи обвинуваченого має на меті встановити обставини, що характеризують його особу; витребування довідки про наявність в обвинуваченого певних захворювань тощо.

Підвищений науковий інтерес дослідників до слідчих дій як способів збирання доказів та особливостей їх провадження зумовив виникнення різних підходів до розуміння їх сутності та правової природи, ознак, видів, класифікацій, особливостей проведення тощо. Зазначене перешкоджає формуванню уніфікованого підходу до розуміння слідчих дій, значною мірою ускладнює це завдання.

У широкому значенні слідчими діями вважають усі процесуальні дії слідчого, які він учиняє під час розслідування конкретної кримінальної справи. У вузькому значенні – лише ті дії, що спрямовані на безпосереднє виконання завдань доказування [6, с. 195]. Натомість Н. І. Бажанов розширює обсяг слідчих дій, визначаючи такими, крім тих, що мають на меті збирання та фіксацію доказів, ще й такі процесуальні дії, мета яких – притягнення як обвинуваченого, обрання запобіжного заходу, визнання особи цивільним позивачем або цивільним відповідачем у кримінальній справі [7, с. 202–203].

Аналізуючи поняття слідчих дій, російський учений А. В. Смірнов стверджує, що процесуальні дії вважають слідчими не тому, що їх здійснюють слідчі, а тому, що вони спрямовані на виявлення слідів. У цьому розумінні такі процесуальні акти, як порушення кримінальної справи, застосування запобіжного заходу, пред'явлення обвинувачення тощо, не належать до слідчих дій. Називати всі процесуальні дії слідчого слідчими недоцільно, оскільки останні мають сувору, детально розроблену процесуальну форму та забезпечені можливістю застосування державного примусу. Цією ознакою не володіють, тому не є слідчими діями, такі способи збирання доказів, як витребування та прийняття наданих предметів і документів й інші процесуальні дії [8, с. 3].

Оскільки метою нашої статті є виявлення ознак, за якими різняться слідчі та процесуальні дії, не будемо зупинятися на детальній характеристиці кожної з цих дій, а перейдемо відразу до аналізу відмінностей.

Слід погодитися з думкою Ю. М. Черноус, що процесуальні дії співвідносяться зі слідчими діями, як ціле і частина. Процесуальні дії охоплюють усі передбачені кримінально-процесуальним законодавством заходи, проте відрізняються від слідчих за метою, колом уповноважених суб'єктів і порядком провадження, отримуваними результатами тощо [9, с. 49].

Вивчаючи слідчі дії, Є. Ф. Куцова відмежовує їх від процесуальних, обґрунтовуючи тим, що: 1) метою слідчих дій є збирання та перевірка доказів, тобто вони слугують одержанню саме доказів, натомість усі інші інформаційні дії здійснюють з метою доказування і також створюють “фактичні дані”, проте доказами вони не є; 2) результатом слідчих дій фіксуються та співвідносяться із закріпленим у законі видом джерел доказів протоколи слідчих і судових дій. Тому віднесення до категорії слідчих певних дій, що втілюють рішення слідчого й утворюють у зв'язку з цим певні етапи розслідування, є недоцільним. Наприклад, притягнення особи як обвинуваченого протоколами, які були б джерелами доказів, не оформлює та не містить відомостей про факти [10, с. 32–33].

Як зазначають Ю. Н. Белозьоров та В. В. Рябоконт, розслідування вимагає від слідчого проведення процесуальних дій, що відрізняються від слідчих і спрямовані на: 1) регулювання перебігу розслідування та його закінчення; 2) забезпечення дотримання та реалізації прав і законних інтересів учасників процесу; 3) оформлення прийнятих слідчим процесуальних рішень тощо. Таким чином, процесуальні дії, на відміну від слідчих, не є засобом реалізації завдань доказування, а лише створюють необхідні умови розслідування кримінальної справи [11, с. 3–4].

На противагу цьому, Н. А. Громов стверджує, що деякі процесуальні дії спрямовані на отримання доказів і можуть доповнити систему слідчих дій. До них учений відносить такі: 1) затримання підозрюваного; 2) одержання зразків для порівняльного дослідження; 3) перевірка показань на місці. Тут важливо мати на увазі, що при затриманні підозрюваного, наприклад, коли його дії пов'язані з безпосереднім виявленням ознак злочину, підстави, час і місце затримання набувають доказового значення. Отримуючи зразки, тобто ототожнюючи ознаки об'єкта або його частин з речовим доказом, слідчий одержує нову інформацію, яку потім використовує для встановлення істини [12, с. 218].

Основним способом збирання, дослідження та використання доказів є слідчі дії, однак існують додаткові процесуальні способи, що також спрямовані на збирання доказів, проте характеризуються обмеженою правовою регламентацією та менш активною діяльністю слідчого. Для прикладу, слідчому (суду) варто застосовувати передбачені у ст. 66 КПК України процесуальні дії у випадках, коли для розслідування кримінальної справи встановлення місцезнаходження предметів і документів не має доказового значення, відсутні підстави побоювання за їх збереження, а також слідчий переконаний у добровільності здійснення таких процесуальних дій без застосування заходів примусу. Якщо ж у слідчого є підстави вважати, що необхідні йому предмети й документи може бути знищено чи втрачено, існує можливість протидії, з тактичних міркувань для їх отримання він має застосовувати такі слідчі дії, як огляд, виїмка або обшук [6, с. 211].

Очевидно, що певна різниця між слідчими та процесуальними діями все ж таки є. Тому деякі вчені визначають ознаки, за якими вони різняться.

Так, Ю. М. Грошевий, З. О. Єнікєєв та С. М. Стахівський дотримуються думки, що до ознак, які розмежовують слідчі дії від процесуальних, належать:

- 1) детальна регламентація в законі процесуального порядку проведення слідчих дій, на відміну від процесуальних дій;
- 2) слідчі дії здійснюються лише вповноважені державні органи, а процесуальні можуть здійснювати учасники кримінального процесу;
- 3) слідчі дії спрямовані на одержання та перевірку доказів, а процесуальні дії не мають такої мети;
- 4) на відміну від процесуальних, слідчим діям характерний процесуальний примус (наприклад, допит підозрюваного, під час якого здійснюються втручання в його особисте життя та життя його родичів; обшук, виїмка, освідування);
- 5) під час здійснення слідчих дій можливе обмеження конституційних та інших прав і законних інтересів громадян, процесуальні ж дії спрямовані на захист цих прав [1, с. 8–9; 13, с. 57; 14, с. 48].

В. С. Кузьмічов та Ю. М. Черноус [6, с. 213–214] до критеріїв розмежування слідчих і процесуальних дій відносять такі:

- 1) слідчі дії мають підвищений рівень правової регламентації, порівняно з процесуальними;
- 2) мета процесуальних дій – досягнення завдань кримінального судочинства, згідно зі ст. 2 КПК України, а слідчі дії безпосередньо спрямовані на збирання, дослідження й використання доказів, з метою встановлення істини у кримінальній справі;
- 3) процесуальні дії (прийняття явки з повинною, відібрання пояснень від громадян чи посадових осіб тощо) може бути здійснено як до порушення кримінальної справи, так і в процесі досудового слідства; слідчі дії, крім установлених законодавством винятків, застосовують лише після порушення кримінальної справи за наявності правових і фактичних підстав;
- 4) слідчі дії проводять лише слідчий та уповноважені службові особи, які несуть підвищену відповідальність за їх законне і своєчасне проведення. Процесуальні дії можуть реалізовувати як уповноважені службові особи (слідчий, дільничний, оперативний працівник), так і інші учасники кримінального процесу (підозрюваний, обвинувачений, їх захисники, потерпілий та його представник, свідок, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники та інші учасники кримінального судочинства);
- 5) процесуальне закріплення перебігу та результатів слідчої дії відбувається у суворо регламентованій кримінально-процесуальним законодавством формі – протоколі слідчої дії, а в разі застосування технічних засобів фіксації – відповідних носіях інформації. Закріплення перебігу й результатів процесуальної дії знаходить своє відображення в різноманітних процесуальних документах: постанові, результатах виконання

доручення на проведення оперативно-розшукових заходів, відібранні підписки про невиїзд, письмовому зобов'язанні про особисту поруку, протоколи про пред'явлення обвинувачення, складення опису майна при накладенні на нього арешту тощо;

б) протокол слідчої дії відображає багатосторонні правовідносини, оскільки до провадження слідчих дій можуть залучати підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, спеціаліста, експерта, перекладача, понятих тощо. Форми закріплення інших процесуальних дій (постанова, доручення, клопотання тощо) виражають одностороннє волевиявлення суб'єкта розслідування, що може бути підставою для виникнення розвитку, зміни або припинення правовідносин.

На основі здійсненого дослідження наукової літератури, норм кримінально-процесуального законодавства й аналізу слідчої практики визначимо основні критерії відмежування процесуальних дій від слідчих (таблиця).

Таблиця

Процесуальні дії	Слідчі дії
Переважно не мають процесуальної регламентації	Мають процесуальну регламентацію в законі
Забезпечують дотримання прав і законних інтересів учасників процесу	Обмежують права та законні інтереси учасників процесу (деякі дії вчиняють за згодою судді або санкцією прокурора)
Проводять на всіх стадіях кримінального процесу	Проводять після порушення кримінальної справи (за винятком огляду місця події та зняття інформації з каналів зв'язку) у межах досудового слідства за наявності правових і фактичних підстав та під час розслідування нововиявлених обставин
Не містять процесуального примусу	Здійснюють за допомогою процесуального примусу
Безпосередньо не спрямовані на забезпечення процесу доказування	Спрямовані на збирання, перевірку доказової інформації
Створюють необхідні умови для провадження основних слідчих дій, що пов'язані з отриманням доказової інформації	Є основними способами реалізації завдань доказування
Здійснюють усі учасники процесу	Здійснюють лише слідчий та вповноважені державні органи й посадові особи
Характеризуються опосередкованою діяльністю слідчого (надати документи, провести ревізію, виконати доручення)	Характеризуються безпосередньою активною та самостійною діяльністю слідчого
Не передбачають застосування технічних засобів (їх результати фіксують у постанові, дорученні, клопотанні тощо)	Обов'язкова фіксація у протоколі проведення слідчої дії або на технічних носіях

Оскільки відмінність між слідчими та процесуальними діями, є, ми вважаємо за необхідне посилити їх законодавчу регламентацію. З цього приводу тривають активні дискусії серед науковців, працівників практичних підрозділів, які не можуть діяти відповідно до власних переконань, а тільки у спосіб, передбачений кримінально-процесуальним законом. Тому необхідно, передусім, визначити критерії розмежування слідчих і процесуальних дій, поняття та види процесуальних дій, умови та процесуальний порядок їх проведення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [наук.-практ. посіб.] / Стахівський С. М. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
2. Лоза Ю. М. Система дій слідчого у процесі розслідування злочину / Ю. М. Лоза // Науковий вісник НАВСУ. – 2003. – № 2. – С. 340–347.
3. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю. М. Черноус. – К., 2005. – 17 с.
4. Кримінальний процес України : [підруч.] / за ред. М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, В. П. Шибіко. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Либідь, 1999. – 431 с.
5. Галаган В. І. Засоби збирання доказів на стадії порушення кримінальної справи / В. І. Галаган, О. І. Галаган, Ж. В. Удовенко // Науковий вісник КНУВС. – 2007. – Вип. 4. – С. 111–120.

6. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: характеристика та напрями вдосконалення : [монографія] / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус. – К. : ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2005. – 448 с.
7. Советский уголовный процесс / под ред. Н. И. Бажанова. – К., 1983. – 240 с.
8. Смирнов А. В. Следственные действия в российском уголовном процессе : [учеб. пособие] / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский. – СПб. : СПбГИЭУ, 2004. – 73 с.
9. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Черноус Ю. М. – К., 2005. – 245 с.
10. Куцова Э. Ф. Следственные действия: понятие, обеспечение прав личности при их совершении / Э. Ф. Куцова // Вестник Московского университета. – 1991. – № 1. – С. 32–41.
11. Белозеров Ю. Н. Производство следственных действий : [учеб. пособие] / Ю. Н. Белозеров, В. В. Рябоконт. – М. : МСШМ МВД СССР, 1990. – 66 с.
12. Громов Н. А. Уголовный процесс России : [учеб. пособие] / Громов Н. А. – М. : Юристъ, 1998. – 552 с.
13. Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : навч.-практ. посіб. / [Грошевой Ю. М., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г.]; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х. : ФІНІ, 2009. – 328 с.
14. Еникеев М. И. Следственные действия. Психология, тактика, технология / Еникеев М. И., Образцов М. А., Эминов В. Е. – М. : Москов. гос. юрид. б-ка, 2007. – 185 с.